

Vukovich György–Harcsa István: A magyar társadalom a jelzőszámok tükrében

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Vukovich György–Harcsa István (1998): „A magyar társadalom a
jelzőszámok tükrében” in: *Társadalmi riport 1998*, Kolosi Tamás, Tóth
István György, Vukovich György (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Pp. 21–42.

A magyar társadalom a jelzőszámok tükrében¹

Vukovich György–Harcsa István

1. Népesedés és család

Magyarország népességszáma a halálozásoknak a születéseknél magasabb száma következtében 1994–1997-ben tovább fogyott. A tényleges népességszám-csökkenés a természetes népmozgalmi folyamatokból adódó csökkenésnél valószínűleg kisebb volt, mert a nemzetközi bevándorlás feltehetően nagyobb volt a nemzetközi kivándorlásnál. 1996 áprilisában mintegy 140 ezer külföldi állampolgár tartózkodott Magyarországon. A külföldön tartózkodó magyar állampolgárok pontos számát viszont nem ismerjük.

A természetes népmozgalmi folyamatokból adódó népességfogyásnak két összetevője van: az alacsony születésszám és a kedvezőtlen halandóság. A halandóság alakulását az egészségi állapottal foglalkozó fejezetben tárgyaljuk. Itt csak annyit említünk, hogy a nyers halálozási arányszám 1995-ben (14,1-), 1996-ban (14,0-) és 1997-ben (13,7-) alacsonyabb volt, mint 1992-ben. A finomabb halandóság mutatók is csekély javulást jeleznek 1994-ben, 1995-ben, valamint 1997-ben. A javulás már átlépni látszik azt a határt, amin belül az ingadozások még véletlennek tekinthetők. Minderről megalapozottabb véleményt csak egy-két év múltán mondhatunk.

A termékenység az 1989 utáni kis emelkedés és az 1990–1991 közötti stabilitás után az utolsó években is folytatta az 1992-ben megindult csökkenési tendenciát. A teljes termékenységi arányszám 1994-től erősen, a nyers reprodukciós együttható és a tiszta reprodukciós együttható is lényegesen csökkent. Ez azt jelenti, hogy az évi adatok alapján számított reprodukciós együtthatók szerint a tényleges gyermekszám több mint 30 százalékkal marad már el az egyszerű reprodukcióhoz szükséges születésszámtól. Feltételezhető, hogy a tényleges női kohorszok vagyis nemzedékek befejezett termékenysége, ugyanúgy mint a korábbi évtizedekben, valamivel kevésbé marad el az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinttől. (Lásd 1. táblázat.)

A termékenység csökkenésének feltételezhetően a gyermekes családok anyagi helyzetének abszolút és relatív (az átlaghoz viszonyított) romlása, és a kedvezőtlen társadalmi környezet a fő oka. A gyermekes családok anyagi helyzetének romlásában

¹A fejezet alapvetően az Andorka Rudolf által kialakított szerkezetet követi.

szerepet játszik a családi támogatások reálértékének csökkenése és szelektív volta. A csökkenés nagyobb volt, mint a munkajövedelmek és a nyugdíjasok reálértékének csökkenése.

Egyelőre nem állítható, hogy a magyar társadalomban gyermekellenesség terjedt volna el, és hogy a társadalom jelentősebb része a gyermekvállalás ellen volna. Az Európai Termékenységi és Családvizsgálat keretében végzett 1993. évi magyarországi felmérés szerint a 18–41 éves nők átlagos kívánt gyermekszáma 2,1, tehát éppen annyi, amennyi az egyszerű reprodukcióhoz szükséges lenne. A férfiak kívánt gyermekszáma hajszálnyival alacsonyabb, 2,0. A fiatal nők ányaltnyilag több gyermeket kívánnak, mint az idősebbek. Az összes megkérdezett nők közül csak 1,5% kívánt gyermektelen maradni, 13,4% egy gyermeket, 53,9% két gyermeket, 15,1% három gyermeket, 4,2% négy és több gyermeket kívánt, a fennmaradó 11,9% nem tudott választ adni.

A házasságkötések és a házasságon kívüli születések mutatói a már 1990 előtt megindult tendenciák folytatódását jelzik: erősen lecsökkent a nem-házias nők házasságkötéseinek gyakorisága, kissé emelkedett a hajadon nők első házasságkötésének átlagos életkora, kissé emelkedett, de még mindig igen alacsony a 40–44 éves nők között a hajadonok aránya, tehát azoknak a nőknek aránya, akik szülőképes életkoruk végéig feltehetően már nem kötnek házasságot. Folytatódott a házasságon kívüli születések arányának emelkedése. Ez a tendencia ma már feltehetően arra utal, hogy az első házasságkötések arányának emelkedésén túlmenően egyre növekvő számú nő és férfi fog a jövőben élete végéig, vagy idősebb koráig tartózkodni a házasságkötéstől. Egy részük állandó partnerrel él együtt és gyermeket is vállal. (Lásd 1. táblázat.)

A fennálló házasságokhoz viszonyított válási gyakoriság 1993-tól ismét emelkedik, de a korábbi magas szintet még nem érte el.

A családdal kapcsolatos vélemények és attitűd 1993. évi vizsgálata azt mutatta, hogy a felnőtt népesség nagy többsége családban kíván élni, csak kevesen voltak azon a véleményen, hogy "a család elavult intézmény". Ezért a család válságáról – legalábbis a tudati viszonyokat illetően – nem beszélhetünk Magyarországon.

Az állandó belső vándorlások száma az 1992. évi mélypont után kissé emelkedett, az ideiglenes vándorlások száma 1994-ig csökkent, utána kissé nőtt. A korábbi tendenciával ellentétben az állandó vándorlás egyenlege a budapesti és többi városi népességszámot csökkenti, a községek népességét növeli.

Az ideiglenes vándorlás ezzel ellentétben a községekből Budapestre és a többi városba irányul. A városokból a községekbe irányuló vándorlás magyarázata elsősorban a munkanélkülivé váltak visszaköltözése falura, ahol a megélhetés valószínűleg olcsóbb, valamint kisebb mértékben a más fejlett országokban is megfigyelt szuburbanizációs tendencia, nevezetesen az, hogy a társadalom növekvő része szívesebben él a városokon kívüli környezetben, mint a kevésbé kellemes környezetet nyújtó városokban.

2. Oktatás

Az oktatásban több, egymást részben erősítő, részben keresztező tendencia érvényesült. Az első az iskolai végzettség hosszabb távra visszatekintő emelkedése, ami a hetvenes-nyolcvanas években tapasztalt lelassulás után a rendszerváltozást követően újra felgyorsult. A másik jellegzetesség az 1974 és 1976 között született nagyobb létszámú nemzedékek átvonulása az oktatási rendszeren. Ezek a nemzedékek a nyolcvanas évek elejétől léptek be az általános iskolás életkorba, az 1980-as évek végén léptek a középfokú oktatás életkorába és az 1990-es évek közepén a felsőoktatás szokásos életkorába. Ennek következtében a középfokú oktatásban változatlan tanulólétszámok esetén is nőttek a beiskolázási arányok, a felsőoktatásban azonban a beiskolázási arányok nem emelkedtek ennek megfelelő mértékben. A rendszerváltozás óta fontos oktatáspolitikai változások történtek: a felsőfokú tanintézetek ösztönzést kaptak a hallgatólétszám emelésére; a középfokú oktatásban az érettségit nyújtó iskolatípusok kiterjesztését és a szakmunkás-iskolai képzésben részt vevők létszámának csökkentését tűzte ki célul a politika. Ezek a politikai változások megfeleltek a lakosság körében jelentkező keresletnek a különböző iskolatípusokban való tanulásra.

A jelzőszámok idősorai 1994-ben és 1997-ben a következő változásokat mutatják:

- az általános iskolai beiskolázási arány közel teljes körű, az általános iskolát 16 éves életkorukig elvégzők aránya is közeledik a 100 százalékhoz;
- stabilizálódott a középfokon beiskolázottak aránya és az általános iskolát végzettek között a végzés évében továbbtanulók aránya;
- a középfokú oktatáson belül nőtt az érettségivel végződő középiskolákba beiskolázottak aránya, ugyanakkor alapvetően stagnál a szakmunkástanulói iskolába beiskolázottak aránya;
- e változások ellenére ma is csak körülbelül a fiatalok fele szerez érettségit;
- a nappali felsőfokú oktatásban részesülő hallgatók aránya a 20–24 éves népességhez viszonyítva erősen nőtt, de még mindig erősen elmarad más fejlett országok beiskolázási arányaitól; a felsőfokú diplomát szerzők aránya hasonlóképpen növekedett. (2. táblázat)

3. Foglalkoztatás

A foglalkoztatás tekintetében folytatódott az 1990 körül megindult negatív tendenciák nagy része. Az aktív keresők aránya az össznépességben tovább csökkent. Az aktív keresők aránya a férfi népességben nagyobb, mint a női népességben. Ennek formai oka az, hogy a nők között több a nem-tanuló eltartott és a nők nyugdíjkorhatára 5 évvel alacsonyabb a férfiakénál, végül, hogy a nők halandósága lényegesen kedvezőbb a férfiakénál, ezért több az idős nő a népességben, mint az idős férfi. Az aktív keresők

arányának csökkenése azonban nagyobb fokú volt a férfiak, mint a nők között. (A foglalkoztatás jelzőszámait a 3. táblázat foglalja össze.)

Az aktív keresők arányának csökkenése mellett valamelyest csökkent a 100 aktív keresőre jutó inaktív keresők és eltartottak száma. A mutató illetően alakulásában csak az aktív keresők arányának a munkavállalási korú népességben való csökkenése (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) játszik szerepet, a népesség korösszetételének változása egyelőre nem okozza az eltartási arány növekedését, mert amennyivel nőtt az idős korúak aránya, körülbelül ugyanannyival (pontosabban kissé többel) csökkent a gyermekkorú népesség. A munkanélküliek aránya 1994 óta gyakorlatilag stagnál, 10,4–10,5 százalékos értéket mutat.

Ha nemenként vizsgáljuk a munkavállalási életkorú népesség összetételét a foglalkoztatás szempontjából, akkor az aktív keresők aránya csökkenésének okait pontosabban látjuk. A 15–59 éves férfiak között nőtt a nyugdíjasok és a tanuló eltartottak aránya.

A nők között hasonlóképpen nőtt a tanuló és a nem-tanuló eltartottak aránya, kissé csökkent azonban a nyugdíjasok és a gyermekgondozási díjon és szabadságon lévők aránya.

Figyelmet érdemel az, hogy a nők között alacsonyabb a munkanélküliek aránya a munkavállalási korúak között, mint a férfiak között.

Az aktív keresők arányának csökkenése mind egyéni és háztartási szinten, mind nemzetgazdasági és makrotársadalmi szinten komoly gondokat okoz. Meg kell említeni azt is, hogy bár a munkanélküliségi arányszám 1994 óta kisebb, mint a megelőző években, az aktív keresők arányának csökkenése tovább folytatódott.

4. Társadalmi szerkezet

A társadalmi szerkezet változásában a hosszú távú tendenciák érvényesültek, valamint folytatódtak a rendszerváltás után megindult új tendenciák. (Lásd 4. táblázat) Nőtt a vezetők és az értelmiségiek, valamint az önálló iparosok, kereskedők és vállalkozók aránya, csökkent a mezőgazdasági munkásoké és parasztoké az aktív keresők között. Tovább csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya és kis mértékben az iparban és építőiparban foglalkoztatottak aránya is.

Kétségtelen tény, hogy az önálló iparos, kereskedő, valamint a vállalkozói réteg számbeli gyarapodása a polgárosodási folyamatok szempontjából meghatározó jelentőségű. Ám az e rétegben tapasztalható nagymértékű fluktuáció arra utal, hogy az átmeneti időszakban még meglehetősen törékenyek azok a folyamatok, amelyek e réteg megalapozott stabilitását eredményezhetik.

A fenti tendenciák alapján fontos megjegyezni, hogy a rétegszerkezet hagyományos kategóriákkal való jellemzése egyre kevésbé felel meg a változó társadalmi viszonyoknak,

ezért a közeljövő feladata, hogy a mai és a jövőbeni viszonyokat jobban tükröző társadalmi tagozódási modell kerüljön kialakításra.

5. A lakosság jövedelmei

Az egy főre jutó bruttó társadalmi termék (GDP) csökkenési tendenciája 1993-ban megállt, azóta a GDP évről évre folyamatosan nő. (A lakossági jövedelmek jelzőszámairól lásd az 5. táblázatot.)

A lakossági jövedelmek 1994-ben és 1995-ben eltérően alakultak: 1994-ben az egy főre jutó reáljövedelem és a reálbérindex, valamint az átlagnyugdíj reálértéke emelkedett, az egy főre jutó összes pénzbeli társadalmi juttatás nagyjából változatlan maradt, 1995-ben viszont mindezek a mutatók a jövedelmek lényeges csökkenését jelezték, úgyhogy a körülbelül 1978 óta tartó válságos időszak a lakossági jövedelmek szempontjából 1995-ben érte el mélypontját. A reálbérindex és a nyugdíj reálértéke sohasem volt ilyen mélypontra 1980 óta. Az egy főre jutó reáljövedelem 1996-ra az előző évi szinten stabilizálódott, a reálbérindex viszont tovább romlott.

A jövedelemegyenlőtlenség 1990 után lényegesen megnőtt, 1993-ban azonban úgy látszott, hogy az egyenlőtlenség növekedése megáll, és az egyenlőtlenség stabilizálódik nagyjából a nyugat-európai országok átlagának szintjén. 1994-ben és még inkább 1995-ben a jövedelemegyenlőtlenség ismét növekedni kezdett. Az 1995. évi egyenlőtlenség-növekedésnek különleges sajátossága – amelyet a bemutatott jelzőszámok nem mutatnak ki – az, hogy miközben a legfelső decilis részesedése az összes jövedelemből erősen nőtt, és ugyanakkor a legalsó decilis is kissé nőtt, a harmadiktól a nyolcadik deciliséig mindegyik részesedése az összes jövedelemből csökkent, tehát a középrétegek váltak a vesztesékké.

Lényegesen és folyamatosan nőttek a családok gyermekszám szerinti kategóriái közötti jövedelemkülönbségek, a többgyermekes családok egyre inkább leszakadtak az országos átlagtól.

6. Fogyasztás

A 90-es évek első felében a lakosság fogyasztásának jelzőszámai közel hasonló mértékű visszaesést mutattak ki, mint a reáljövedelem jelzőszámai. Sőt, az egy főre jutó összes fogyasztás – a reáljövedelem-indextől eltérően – 1996-ban tovább csökkent. Ez arra enged következtetni, hogy tendenciáját tekintve a reáljövedelem-adatok alapvetően megfelelnek a valóságnak. (Lásd 6. táblázat)

Az ételmiszer-fogyasztás jelzőszámai – a zöldség- és a főzelékfogyasztás kivételével – nagyobb csökkenést mutattak, mint az összes fogyasztás jelzőszáma. Ezt támasztja alá az

is, hogy az élelmiszerek aránya az összes lakossági kiadásban folyó áron számítva csökkent. Tehát a lakosság jelentős része az élelmiszer-fogyasztásán takarékoskodott a jövedelemcsökkenés hatására. Időlegesen emelkedett viszont a tartós eszközök összehasonlító áron számított fogyasztása. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a lakosságnak egy kisebb része lényegesen javította anyagi helyzetét, és a jövedelemnövekedést jelentős részben tartós eszközök, közöttük személygépkocsik vásárlására fordította.

A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság javulását jellemzik az alábbi adatok:

Néhány tartós fogyasztási cikk állományának alakulása 1989 és 1996 között (100 háztartásra jutó darab)

	1989	1991	1993	1994	1995	1996
automata mosógép	31	34	38	40	37	44
Mikrohullámú sütő	-	-	15	18	20	26
Fagyasztógép	36	54	57	61	55	56
Szines TV	51	62	73	79	83	86
Video	12	21	30	32	33	42
Számítógép	5	6	6	6	6	8
Parabolaantenna	-	-	-	-	10	15

7. Lakáshelyzet

A lakosság jövedelmi helyzetének és életkörülményeinek romlása a lakásépítés visszaesésében is megmutatkozik. (Lásd 7. táblázat.) Az új lakások építése igen erősen visszaesett, majd 1995-ben és 1996-ban számottevő emelkedés következett be. Ezt követően azonban 1997-ben az építkezések száma stagnált. A lakásszám-növekedés – tekintettel a bontásokra – változatlanul minimális. Így a száz szobára jutó személyek száma csak kisebb mértékben csökkent. Az igen csekély új lakásépítés következtében a lakások közművesítettsége, felszereltsége is csak lassan javult, a három- és többszobás lakások aránya alig nőtt. Kivételt jelent viszont a vezetékes gázzal való ellátottság, amelynél 1990–96 között jelentős javulást lehetett megfigyelni.

8. Egészségi állapot

Az egészségi állapot leginkább összefoglaló, szintetikus jelzőszámai a születéskor és különböző életkorokban várható átlagos élettartam adatok. Az 1960-as évek közepe óta Magyarországon ezeknek a hatvan éven aluliakra vonatkozó mutatói lényegesen

romlottak. A születéskor várható átlagos élettartam a férfiak esetében közel három évvel rövidült, a nők esetében kissé emelkedett, de az 1980-as évek közepétől az emelkedés is megállni látszott. Különösen nagyfokú a 40 éves életkorban várható élettartam csökkenése: a férfiaknál több mint 4 év, a nőknél pedig nem mutatkozott javulás. 1991 óta azonban a születéskor várható átlagos élettartam romlásának tendenciája valamelyest megfordult, a nőknél is kisebb javulás látszik. Az utóbbi években a 40 éves korban várható élettartam a férfiak és nők esetében egyaránt javult, és kisebb mértékben ez a hatvanéves korban várható élettartam értékekre is vonatkozik. A halandóság romlásának lassulása, majd csökkenésbe fordulása azonban nem változtat azon a tényen, hogy Magyarországon kivételesen magas a halandóság, a gazdaságilag fejlett országok között ebben a tekintetben az utolsó helyek egyikén állunk. A kivételesen magas halandóság okozza jelenleg a természetes népességfogyást. A halandósági adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar népességnek, különösen a középkorú és idősebb felnőtteknek az egészségi állapota igen rossz. (Lásd 8. táblázat.)

Kedvező tendencia a csecsemőhalandóság lassú, de folyamatos csökkenése, és ezzel párhuzamosan a halvaszületések arányának csökkenése. Kedvező az is, hogy a motoros járművek okozta halálesetek számának növekedése megállt, sőt az utolsó években csökkenni kezdett. A nem-közlekedési eredetű halálos balesetek száma, amely korábban emelkedett, szintén csökkent.

Az egy lakosra jutó kórházi ápolási napok csökkenése és az egy aktív keresőre jutó táppénzes napok számának csökkenése valószínűleg nem a népesség egészségi állapota javulásának, hanem a kórházi ellátás racionalizálásának és a táppénzrendszer reformjának a következménye.

A rokkantnyugdíjasok számának emelkedési tendenciája folytatódott. Ez részben az egészségi állapot romlásának a következménye lehet, de emellett biztosan szerepet játszik benne az az elterjedt gyakorlat is, hogy a munkahelyek és az aktív keresők sok esetben a rokkantná nyilvánítás útján kívánják elkerülni a munkanélkülivé válást.

Az orvosok száma kis mértékben tovább nőtt, a működő kórházi ágyak száma viszont az egészségügyi ellátás anyagi erőforrásainak csökkenése következtében visszaesett.

Az egészségi állapot Magyarország számos problémája közül az egyik leg súlyosabb. A rossz egészség nemcsak magas halandósághoz vezet, hanem a gazdaság és a társadalom életének több területén okoz nehézségeket. A helyzetet sok tekintetben befolyásolja, hogy az egészségügyi infrastruktúra már hosszú ideje nem felel meg a lakosság kedvezőtlen egészségi helyzete által támasztott követelményeknek. Ugyanakkor nem épült ki a megelőző hálózat, és a lakosság jelentős része még nem szentel kellő figyelmet saját egészségének.

9. Időfelhasználás és életmód

Az életmód társadalmi jelzőszámaihoz az időmérleg-adatok nyújtanak információt, amelyet a KSH 1976–1977-ben, 1986–1987-ben és 1993-ban a 18–69 éves népesség körében végzett időmérleg adatfelvétele alapján mutatunk be. (*Falussy, Zoltánka, 1994*)

Az összes társadalmilag kötött idő (foglalkozású munka, jövedelemkiegészítő munkák, közöttük a háztáji gazdálkodás, háztartási munka, vásárlás, gyermeknevelés, tanulás és közlekedés) csökkent. A csökkenés fő oka az, hogy a kereső tevékenységre fordított idő (foglalkozású és mellékjövedelemért végzett munka, a háztáji gazdálkodás kivételével) nagyon lényegesen csökkent 1990 után. Ezzel gyorsuló mértékben folytatódott a már a hetvenes évek második felétől az 1980-as évek második feléig megfigyelt tendencia. A kereső tevékenységekre fordított idő erős csökkenésének oka egyrészt a munkanélküliség elterjedése, másrészt az utolsó években bekövetkezett nyugdíjazások (részben a nyugdíjkorhatárnál fiatalabb korban történt nyugdíjazások) nagy száma és ezáltal a ténylegesen aktív kereső tevékenységet folytatók számának erős csökkenése. (A 9. táblázatban az időfelhasználás és az életmód jelzőszámai láthatóak nem szerinti bontásban.)

A nők összes társadalmilag kötött ideje mindegyik időmérleg-felvétel idején magasabb értéket mutatott a férfiakénál, elsősorban annak következtében, hogy a nők háztartási munkaideje lényegesen hosszabb volt a férfiakénál. Ez a különbség a hetvenes évek második felétől a nyolcvanas évek második feléig kissé csökkent, ezt követően azonban igen nagy mértékben megnőtt, 1993-ban megközelítette az egy órát naponta. Az összes kötött tevékenységek szemszögéből, tehát – azt mondhatjuk – a munkateher szempontjából a nők terhelése 1990 után megnőtt, amely összefügg azzal, hogy a kereső munkával töltött idő nemek szerinti különbsége némileg csökkent. Ennek fő oka, hogy a férfiak között nagyobb a munkanélküliségi arány, mint a nők között.

A háztáji gazdálkodással töltött idő, amely a hetvenes évek második felétől a nyolcvanas évek második feléig nőtt (pontosabban a férfiaknál nőtt, a nőknél kissé csökkent), 1993-ra mindkét nem esetében némileg csökkent. Ennek oka a piacra történő mezőgazdasági kistermelés csökkenése, miközben a saját fogyasztásra történő termelés nem csökkent. A piacra történő termelés visszaesése miatt a férfiak részvétele a háztáji munkában nagyobb mértékben csökkent, mint a nőké, mert a piaci értékesítésre, tehát pénzbevételért végzett munka nagyobb mértékben volt a férfiak feladata, mint a nőké.

A háztartási munka rövidülése, amely a hetvenes évek második felétől a nyolcvanas évek második feléig volt jellemző, és amely megfelelt a fejlett országokban is megfigyelhető tendenciának, 1993-ra megtorpant. Mind a férfiak, mind a nők átlagosan néhány perccel többet töltöttek háztartási munkával. Ennek oka nyilván a kereső tevékenységekkel töltött idő csökkenése, a munkanélküliség kiterjedése, a foglalkoztatás visszaesése.

Feltehetően elsősorban a kereső tevékenységek visszaszorulása okozza azt is, hogy a közlekedéssel töltött idő csökkent, mivel ennek az időnek nagyobb részét a munkahelyre és onnan az otthonba történő közlekedés tette ki.

Mindennek következtében az aktívan töltött (tehát nem fiziológiai szükségletek által lekötött) szabadidő meghosszabbodott. Ezen belül azonban csak a televíziózás ideje emelkedett igen lényeges mértékben, az olvasás és a kulturális intézmények látogatása csökkent, a társas kapcsolatokra fordított idő nagyjából változatlan maradt, a szabadban való mozgásra, testedzésre fordított idő kissé nőtt. A megnövekedett szabadidőt – amely a munkanélküliség és a korai nyugdíjbavonulás miatt kikényszerített kereső tevékenység rövidülésének a következménye – a lakosság nagy része tehát nem fordította sem a háztáji gazdálkodás idejének növelésére, sem a szabadidőt gazdagító tevékenységek fokozására.

10. Művelődés

A művelődés valamennyi bemutatott jelzőszáma (lásd 10. táblázat) a művelődési tevékenység folytatódó visszaesésére enged következtetni: az 1994. évi átmeneti kisebb emelkedés után 1995 után tovább csökkent a kiadott könyvek száma és a kiadott könyvek példányszáma, tovább esett a színházlátogatás, valamint – az 1994. évi átmeneti kisebb emelkedés után – a mozilátogatások és a múzeumlátogatások száma. 1996-ra a múzeumlátogatások száma kiugróan megemelkedett, ami azonban a millicentenáriumi rendezvények látogatásnövelő hatásának tudható be.

Ezek mind jellegzetesen "kemény" jelzőszámok, nem fejezik ki a művelődési tevékenység tényleges tartalmát, minőségét, az egyénekre kifejtett kulturális hatásukat. Nem lehet kizárni, hogy egy finomabb tartalmi elemzés a művelődés visszaesését, minőségének romlását még súlyosabbnak mutatná.

A jelzőszámokkal jellemezhető művelődési tevékenységek visszaesésében szerepet játszott a kulturális szolgáltatások árának emelkedése, az átlagjövedelmek csökkenése, továbbá a televíziózás további terjedése. A 18–69 éves népesség átlagos napi televíziózással töltött ideje 1977-ben még csak 89 perc, 1986-ban 111 perc, 1993-ban 148 perc volt.

11. Deviáns viselkedés

A különböző deviáns viselkedések gyakorisága az elmúlt időszakban eltérő tendenciákat mutatott (11. táblázat). Az öngyilkossági arányszám, amely az 1980-as évek közepéig folytonosan nőtt, 1988-tól kezdve csökkenni kezdett, és ez a csökkenési tendencia 1996-ban is folytatódott. E csökkenés ellenére azonban Magyarországon továbbra is a legmagasabb az öngyilkossági arányszám a világon.

Az alkoholizmus kiterjedtségének mérése közismerten problematikus. Az sem teljesen világos, hogy miként definiáljuk az alkoholizmust. Újabban az alkoholizmus kifejezés helyett "alkohollal kapcsolatos problémákról" beszélnek a szakirodalomban. A két hagyományos alkoholizmus-mutató, a májzsugorodás okozta halálesetek arányszáma és az egy főre jutó alkoholfogyasztás 1989 óta eltérő tendenciát mutatott. A májzsugorodás okozta halálesetek száma nőtt, az egy főre jutó alkoholfogyasztás, tiszta (100 fokos) alkoholban kifejezve, kissé csökkent, majd stabilizálódott. 1995-ben megállt a májzsugorodás okozta halálesetek számának növekedése. A két adatból óvatosan azt a következtetést lehet levonni, hogy az alkoholizmus terjedése talán megállt. Ezt is figyelembe véve azonban az alkoholizmus nagyon elterjedt a magyar társadalomban.

A lelki betegségeket mérő jelzőszám, a gondozókban nyilvántartott betegek száma inkább a gyógyellátás kiterjedését méri, mint a betegségek előfordulását. *Kopp Mária* és *Skrabski Árpád* (1996) lelkiállapot-vizsgálatai azt mutatták ki, hogy 1988-tól 1994-ig a depressziós tünetekben szenvedő felnőttek aránya lényegesen emelkedett.

A bűnözés gyakorisága minden statisztikai adat szerint nőtt. Közismert azonban, hogy ezek az adatok nem csak, sőt nem is elsősorban a bűnözés tényleges intenzitását mutatják, hanem legalább ugyanennyire a bűnüldöző intézmények tevékenységét. A különböző adatok által jelzett tendenciák is némileg eltérők. A jogerősen elítéltek száma, amelyet a jelzőszámok közé felvettünk, növekedést mutat. Ennél sokkal nagyobb az ismertté vált közvéleményes bűncselekmények számának növekedése az 1990. évi 341 ezerről 1997-ben 514 ezerre.

12. Összefoglalás

A társadalmi jelzőszámok idősorai bonyolult, némely esetben ellentmondásos képet mutatnak a magyar társadalomról. Egyrészt nagyon világosan tükrözik a 90-es évek első felének válságjeleit: a reáljövedelem csökkenését, amely 1995-ben mélypontot ért el, a fogyasztás, a kulturális tevékenységek visszaesését. Figyelmet érdemel, hogy a gyermekszám, amely a rendszerváltás után néhány évig nagyjából azonos alacsony szinten stabilizálódni látszott, az utolsó években erősen csökkenni kezdett. Ez összefügghet a házasságok gyakoriságának erős csökkenésével. Ellentmondásos tendenciákat látunk a deviáns viselkedés területén: miközben az öngyilkossági arányszám csökkenése már tartós tendenciának tekinthető, a bűnözés gyakorisága nőtt.

Ugyanakkor bizonyos mély és ezért kevésbé látványos strukturális változások a nálunk fejlettebb országokban megfigyelt irányban haladnak: nő az értelmiség, nő a felsőfokú végzettségűek száma, megnőtt az egyetemi és főiskolai beiskolázási arányszám, nő az önálló iparosok, kereskedők, vállalkozók száma. A kedvező irányú változások között óvatosan megemlíthetjük a GDP növekedését. 1997-ben a bruttó hazai termék 4,4%-kal haladta meg az előző évit. A munkanélküliségi arányszám csökkenését nem

lehet ilyen egyértelműen pozitív jelzésnek tekinteni, mert a foglalkoztatottak száma csak 1998. elején növekedett kismértékben, ezt megelőzően viszont a csökkenés folyamatos volt.

IRODALOM

- Falussy Béla–Zoltánka Viktor (1994): A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976–77., az 1986–87. és 1993. évi életmód-időmérleg felvételek alapján. I. A társadalmi idő felhasználása. KSH. Budapest.
- Józan Péter (1993): A halálozási viszonyok alakulása Magyarországon 1980–1992. KSH. Budapest.
- Kamarás Ferenc (1996): Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon. KSH. Budapest.
- Kopp Mária–Skrabski Árpád–Lőke János–Szedmák Sándor (1996): Magyar lelkiállapot az átalakuló társadalomban. Kézirat.
- Vukovich György–Cseh-Szombathy László–S. Molnár Edit–Pongrácz Tiborné–Utasi Ágnes (1994): Családi értékek, családi normák. Magyarország átalakulóban. Népjóléti Minisztérium. Budapest. 7–40. o.

1. táblázat A népesedés és család jelzőszámai

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Népességszám, ezer	10421	10375	10355	10337	10310	10277	10246	10212	10174
Tényleges szaporodás, ezrelék	-	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4
Természetes szaporodás, ezrelék	2,0	1,9	1,9	2,6	3,1	3,0	3,3	3,7	.
Nyers reprodukciós együttható	0,852	0,906	0,906	0,858	0,821	0,799	0,764	0,706	..
Tiszta reprodukciós együttható	0,831	0,889	0,885	0,839	0,804	0,784	0,750	0,693	..
60 éves és idősebb népesség, %	-	18,9	19,1	19,1	19,2	19,3	19,4	19,4	19,5
Ezer 15 éves és idősebb nem házas nőre jutó házasságkötés	36,8	35,9	32,3	29,3	27,2	26,7	25,8	23,3	..
A 40–44 éves nők közül hajadon, %	4,5	4,5	4,5	4,6	4,7	4,9	5,0	5,1	5,2
Házasságon kívüli születés, %	12,4	13,1	14,1	15,6	17,6	19,4	20,7	22,6	..
Válás, ezer fennálló házasságra	9,6	9,9	9,8	8,8	9,2	9,8	10,5	9,7	..
15 éves és idősebb nők közül elvált, %	7,7	8,2	8,4	8,6	8,7	9,0	9,3	9,3	9,5
Átlagos háztartásnagyság	-	2,60	-	-	-	2,62	-	2,58	-
Egyszemélyes háztartások aránya, %	-	24,3	-	-	-	-	-	26,0	-
5 és többszemélyes háztartások aránya, %	-	8,0	-	-	-	-	-	8,5	-
Átlagos családnagyság	-	2,93	-	-	-	-	-	2,94	-
Egy szülő gyermekkel típusú családok aránya, %	-	15,6	-	-	-	-	-	15,5	-
4 és többgyermekes családok aránya, %	-	1,4	-	-	-	-	-	20,5	-
Állandó belső vándorlás, ezrelék	19,6	20,6	18,2	19,8	20,2	20,4	20,6	20,5	-
Ideiglenes belső vándorlás, ezrelék	16,9	14,5	12,0	11,4	10,8	11,1	11,4	10,3	-
Városi lakosság, %	59,4	62,8	63,0	63,1	63,2	62,7	62,8	62,9	-

Megjegyzés: az adatok forrása a KSH megfelelő kiadványai, ahol máshonnan származnak az adatok, ott lábjegyzet utal azok forrására.

2. táblázat Az oktatás jelzőszámai

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Óvodás gyermekek aránya	-	84,9	87,8	87,8	86,6	86,3	87,2	87,5	87,4
Alapfokú oktatásban részesülők ^{a)}	78,4	77,5	77,9	78,3	78,7	79,4	80,9	81,9	80,5
Szaktanácsképző és szakiskolai oktatásban részesülők ^{b)}	22,9	23,0	22,3	20,9	19,7	18,8	19,2	18,6	17,9
Középiskolai oktatásban részesülők ^{b)}	28,9	29,8	30,6	31,3	31,9	33,2	37,7	41,1	44,3
Nappali felsőfokú oktatásban részesülők	10,0	10,4	11,5	12,4	13,1	13,9	15,0	16,1	17,6
A felsőfokú oktatásban részesülők közül esti és levelező tagozaton	28,2	25,2	22,3	21,4	22,6	24,8	28,6	28,6	34,6
Általános iskolát elvégzők aránya	89,7	91,0	91,2	91,5	92,5	92,8	92,9	90,2	92,4
Szaktanácsképző iskolát elvégzők aránya	34,7	34,0	33,0	32,3	33,1	32,0	30,3	30,8	28,5
Középiskolai érettségizők aránya	36,7	36,5	36,0	35,5	35,5	37,9	40,4	44,5	47,8
Felsőfokú diplomát szerzők aránya	11,9	11,2	11,4	11,1	11,2	12,9	14,0	14,7	14,6
Általános iskolát végzettek közül a végzés évében továbbtanuló	93,3	93,8	94,1	95,7	97,7	98,8	99,3	97,1	97,6
Az érettségizettekből a felsőoktatásban továbbtanul	38,1	39,0	44,7	48,1	51,3	54,3	55,4 ^{c)}	56,0	-

a) A 6–15 éves népesség %-ában. A korcsoport népességének iskolai oktatása közel 100%-os. A magasabb korosztályokba tartozók egy része már középfokú oktatásban vesz részt.

b) A 14–19 éves népesség %-ában.

c) Részben becslés.

3. táblázat A foglalkoztatás jelzőszámai

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Az aktív keresők aránya a népességben	46,2	46,2	45,1	40,9	37,5	36,0	35,5	34,2	-
Az aktív keresők aránya a férfi népességben	-	50,4	-	-	-	-	40,9	39,7	-
Az aktív keresők aránya a női népességben	-	37,4	-	-	-	-	30,5	29,1	-
A 100 aktív keresőre jutó inaktív keresők és eltartottak száma	116	116	122	144	167	178	182	179	-
Munkanélküliségi arányszám*	0,3	1,7	7,8	13,2	12,1	10,4	10,4	10,4	10,5
15–59 éves férfiak közül									
aktív kereső	-	81,5	83,7	80,6	79,2	-	63,4	60,8	-
munkanélküli	-	-	-	-	-	-	9,6	9,8	-
nyugdíjas	-	7,4	5,6	6,4	6,8	-	7,3	14,6	-
tanuló eltartott	-	8,1	8,6	8,9	9,1	-	9,4	10,1	-
nem tanuló eltartott	-	3,0	2,1	4,1	4,9	-	9,5	4,7	-
15–54 éves nők közül									
aktív kereső	-	75,9	73,7	72,7	69,4	-	55,5	52,4	-
munkanélküli	-	-	-	-	-	-	7,4	6,0	-
nyugdíjas	-	3,3	3,7	5,0	6,3	-	5,3	22,9	-
gyermekgondozáson	-	8,6	8,8	9,1	9,0	-	8,5	-	-
tanuló eltartott	-	8,1	8,7	9,2	9,6	-	10,0	7,8	-
nem tanuló eltartott	-	4,1	5,1	4,0	6,3	-	13,3	10,9	-

* Regisztrált munkanélküliek aránya

4. táblázat A társadalmi szerkezet jelzőszámai*

	1990	1992	1993	1994	1995	1996
Az aktív keresők megoszlása						
társadalmi rétegek szerint						
vezető értelmiségi	11,0	15,5	16,1	17,2	17,4	19,1
irodai	22,4	23,4	22,9	22,1	21,5	20,4
önálló iparos, kereskedő, vállalkozó	4,2	6,5	7,2	7,5	7,9	10,5
szakmunkás	25,7	24,4	27,1	23,8	24,0	23,9
betanított és segédmunkás	24,0	23,8	17,8	23,7	22,6	21,6
önálló paraszt	1,1	6,5	3,3	5,2	4,2	4,5
mezőgazdasági munkás	11,6	-	5,6	-	-	-
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az adatok a TÁRKI panelvizsgálatából származnak.

5. táblázat A lakossági jövedelmek jelzőszámai

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Egy főre jutó bruttó hazai termék, 1980 = 100	116	116	102	99	99	102	104	106
Egy főre jutó reáljövedelem, 1980 = 100	115	113	111	108	102	105	100	100
Reálbérindex, 1980=100	94	90	84	83	79	85	75	71
Egy főre jutó pénzbeni társadalmi juttatás reálértéke, 1980 = 100	140	137	139	135	133	132	106	-
Az átlagos nyugdíj reálértéke, 1980 = 100	109	106	99	93	87	92	83	-
Az alsó decilis részesedése az összes személyi jövedelemből, %	4,5*	-	-	3,3	3,5	3,0	3,3	3,2
A felső decilis részesedése az összes személyi jövedelemből, %	20,9*	-	-	23,8	23,9	24,7	25,4	25,1

* 1987

6. táblázat A fogyasztás jelzőszámai

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Egy főre jutó összes fogyasztás, 1980 = 100	114	111	105	105	106	106	99	94
Egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás, 1980 = 100	110	101	99	100	97	95	89	87
Egy főre jutó tartóeszköz-fogyasztás, 1980 = 100	166	160	152	177	193	179	165	158
Élelmiszerek az összes lakosságifogyasztási kiadásban, %	25,4	24,9	20,0	19,8	19,7	19,7	20,1	19,0
Egy főre jutó napi kalória-fogyasztás, kilojoule	14637	14164	13460	13796	13080	12770	12473	12405
Egy főre jutó napi fehérje-fogyasztás, gramm	109	105	101	101	95	92	88	85
Egy főre jutó napi állati fehérjefogyasztás, gramm	62	58	57	56	53	52	48	47
Egy főre jutó évi hús- és halfogyasztás, kg	81	76	74	76	71	70	66	63
Egy főre jutó évi tej- és tejtermékfogyasztás, kg	190	170	168	160	145	141	133	138
Egy főre jutó évi zöldség-, főzelékfogyasztás, kg	82	83	84	85	85	87	92	90
Egy főre jutó gyümölcs-fogyasztás, kg	78	72	71	73	77	70	58	65

7. táblázat *A lakáshelyzet jelzőszámai*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Száz szobára jutó személy	121	114	-	111	110	108	108	106	105
Ezer lakosra jutó épített lakás	4,9	4,2	3,2	2,5	2,0	2,0	2,4	2,8	2,8
Három- és többszobás lakás, %	-	39,6*	-	40,2	40,3	40,5	40,6	40,8	41,0
Vízvezetékekkel ellátott lakás, %	-	83,3*	-	83,7	83,8	84,0	84,1	84,3	84,4
Csatornával ellátott lakás, %	-	43,8*	-	43,7	43,9	43,9	43,9	43,9	43,9
Vízöblítéses WC-vel ellátott lakás, %*	-	74,1*	-	-	-	-	-	80,6*	-
Vezetékes gázzal ellátott lakás, %*	-	40,2*	-	-	-	-	-	59,1*	-

* Az adott év lakásépítése, az évközi népességre vetítve.

8. táblázat Az egészségi állapot jelzőszámai

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Születéskor várható átlagos élettartam								
férfi	65,44	65,13	65,02	64,55	64,53	64,84	65,25	66,06
nő	73,79	73,71	73,83	73,73	73,81	74,23	74,50	74,70
40 éves korban várható átlagos élettartam								
férfi	29,07	28,84	28,73	28,15	27,92	28,08	28,34	28,82
nő	36,17	36,06	36,17	35,99	35,97	36,19	36,36	36,58
60 éves korban várható átlagos élettartam								
férfi	14,79	14,72	14,74	14,52	14,45	14,66	14,77	14,88
nő	19,16	19,02	19,15	19,10	19,18	19,32	19,47	19,44
Csecsemőhalandóság, ezer élve születésre	15,7	14,7	15,6	14,1	12,5	11,5	10,70	10,90
Motorosjármű okozta halálos baleset, 10 ezer lakosra	2,16	2,52	2,56	2,27	1,74	1,66	-	1,37
Nem közlekedési halálos baleset, 10 ezer lakosra	5,34	5,59	5,56	6,02	6,10	5,67	-	6,79
Egy lakosra jutó kórházi ápolási nap	2,9	2,8	2,7	2,7	2,6	2,6	2,5	2,5
Egy jogosult* jutó táppénzes nap	21,7	21,9	21,8	18,1	18,8	19,0	16,5	12,2
Rokkantnyugdíjasok száma, ezer	502	543	575	631	665	693	724	750
10 ezer lakosra jutó orvosok száma	34,8	35,9	38,2	39,6	40,3	40,6	41,6	43,3
10 ezer lakosra jutó működő kórházi ágyak száma	99,3	101,5	100,7	98,7	97,7	96,1	90,7	89,9

* Alkalmazásban állók, egyéni vállalkozók, társas vállalkozások tagjai, segítő családtagok, 1991-ig a mezőgazdasági szövetkezeti tagok segélyezési adataival együtt.

9. táblázat *Az időfelhasználás és életmód jelzőszámai*

Tevékenység		Átlagos napi időfelhasználás (perc)		
		1976–1977	1986–1987	1993
Összes kötött idő	férfi	536	522	474
	nő	574	555	532
Kereső tevékenység	férfi	347	346	287
	nő	224	211	176
Háztáji gazdálkodás	férfi	60	75	73
	nő	47	41	34
Háztartási munka	férfi	83	73	82
	nő	242	221	225
Közlekedés	férfi	69	67	62
	nő	51	51	49
Aktívan töltött szabadidő	férfi	227	250	286
	nő	186	219	235
Olvasás, tanulás	férfi	48	47	35
	nő	25	33	32
Kulturális intézmény látogatása	férfi	5	5	3
	nő	3	2	2
Társas élet	férfi	61	62	63
	nő	44	47	46
Televíziónézés	férfi	95	117	161
	nő	87	107	135
Mozgás szabadban, testedzés	férfi	13	11	15
	nő	9	6	7

10. táblázat *A művelődés jelzőszámai*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
A kiadott könyvek (művek) száma, 100 000 lakosra	72	72	70	74	82	93	86	87
A kiadott könyvek példányszáma, 100 000 lakosra	1025	1091	884	786	700	720	617	510
Színházlátogatások száma, száz lakosra	49	48	49	46	43	40	40	38
Mozilátogatások száma, száz lakosra	440	349	210	148	144	155	137	130
Múzeumlátogatások száma, száz lakosra	154	135	115	98	91	104	89	313

11. táblázat *A deviancia jelzőszámai*

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Öngyilkosság, 100 ezer lakosra	41,6	39,9	38,6	38,7	35,9	35,3	34,2	33,7
Májzsugorodás okozta haláleset,* 100 ezer lakosra	51,8	52,6	56,9	70,5	81,7	83,9	84,0	67,0
Egy főre jutó évi borfogyasztás, liter	23	28	29	30	32	29	27	30
Egy főre jutó évi sörfogyasztás, liter	104	105	101	94	83	85	75	71
Egy főre jutó évi égetett szeszesital-fogyasztás, 100 fokos alkohol, liter	5,0	4,3	3,9	3,7	3,6	3,5	3,4	3,2
Egy főre jutó évi összes szeszesital-fogyasztás, 100 fokos alkohol, liter	11,3	11,1	10,7	10,5	10,6	10,5	10,0	10,3
Pszichiátriai gondozókban nyilvántartott beteg, 10 ezer lakosra	118	123	125	132	132	135	138	136
Jogerősen elítélt, 10 ezer lakosra	76	56	78	91	87	92	101	98

* Az 1996. január 1-jével bevezetett Betegségek Nemzetközi Osztályozása (BNO X. revíziója) lehetőséget ad az alkoholos májzsugorodásban meghaltaknak más betegségcsoportokba való besorolására. Az ebből adódó eltérés nagyságrendjéről nincs információnk.